

Камбаралиев У.Ж.

ТИЛ ИЛИМИНДЕГИ «ЭМОЦИОНАЛДУУЛУК» ЖАНА «ЭМОТИВДУУЛУК» ТҮШҮНҮКТӨРҮНҮН КАТЫШЫ

Камбаралиев У.Ж.

СООТНОШЕНИЕ В ЯЗЫКОВОЙ НАУКЕ ПОНЯТИЙ «ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ» И «ЭМОТИВНЫЙ»

Kambaraliev U.Zh.

THE RATIO IN THE LINGUISTIC SCIENCE OF THE CONCEPTS OF "EMOTIONAL" AND "EMOTIVE"

УДК:371/56.33

Эмотивдуулук – интенсивдуулук. Интенсивдуулук – градуалдуулукту билдирген экспрессивдуулуктун, эмоционалдуулуктун, баалоолуктун чени.

Эмоциянын лингвистикасында өзгөчө көшүл эмотивдуулуктун тилдик категориясын изилдөөгө бөлүнөт, анткени, Ж.Вандриес белгилегендей, тилчи үчүн сезимдер, качан гана алар тилдик каражаттар менен берилгенде мааниге ээ болот [цит. боюнча: Хандамова, 2002: 3; Леонтьев, 2004: 47].

Мында, биз *эмотивдуулук* жана *эмоционалдуулук* деп эмнени түшүнөбүз ошону тактап алышыбыз керек.

Эмоционалдуулукту милдеттүү (облигатордук, конститутивдик) катары кароо кабыл алынган «свойство человека ...как важное качество процесса речевой деятельности и коммуникации, регулирующие основные процессы смысл опорождения и формирования прагматики высказываний» [Ионова, 2004: 5-6].

Эмотивдуулуктун, когнитивдик-коммуникативдик ишмердүүлүктүн эмоционалдык аспектинин негизинде өнүгүүсү белгилүү жана эмоционалдуулуктун интеллектуалдык интерпретациясынын жыйынтыгын билдирет, б.а. булл потенциядагы эмоционалдуулук [Павлючко, 2004: 205].

Бирок, азыркы күнгө чейин лингвистикада *эмотивдуулукту* түшүнүү татаал жана бир кырдуу эмес. Эмоциялар, адамдын психикалык жашоосунун башка жактарындай эле тил каражаттары менен бекитилет жана баарлашуунун конкреттүү актыларында чагылдырылат. Коммуникациянын эмоционалдык жагынын болушу окумуштуу-лингвистер тарабынан мурдатан бери эле таанылган, бирок, саморелефлексиянын, өзүнү ащ-сезимин талдоонун татаалдыгы эмоционалдуулукка карата кандайдыр бир субъективдүү жана кармалгыз нерсе катары көз карашты жаратты. Мунун себеби, эщ алгач, бир катар илимдердеги ар кандай теоретикалык шилтемелерде камтылган мисалы, лингвистикада жана психологияда [см., Хандамова, 2002: 3; Батеева, 2004: 100; Городникова, 2004: 108].

Мисалы, *лингвистикалык аспект* эмоциялардын тилдик, коммуникативдик жана когнитивдик жаратылышын, эмотивдүү тилдик кодту жана эмоциялардын коммуникативдик потенциалын сүрөттөөдө

эмоционалдык көрүнүштөрдүн категоризациялоо механизмин аныктоодо турат [Ионова, 2004: 118].

Ал эми психо лингвистикалык аспект адамдын эмоцияларынын, ащ-сезиминин, перцепцияларынын менталдуулугун лингвистикалык ыкмалар аркылуу изилдейт, б.а. жөнөкөй тилдин призмасы аркылуу, «эмоциянын системасына» эмес тигил же булл эмоциянын «жашоосуна», ар кандай тилдерде эмоцияларга берилген ар кандай «жашоо шартына» акцент жасайт [Демьянков, Воронин, Сергеева, Сергеев, 2002: 29-30].

Бир жагынан, *эмотивдуулук*, тилди алып жүрүчүнүн эмоциялык абалын тышка берүү үчүн жана дүйнөгө болгон мамилесин билдирүү үчүн кызмат кылган функционалдык-семантикалык категория болуп эсептелет.

Башкача сөз менен айтканда, булл бардык дешгээлдеги эмотивдик тилдик каражаттар менен калыптануучу текстин категориясы, анда объектерге карата жалпыланган социалдык-типтүү мамилелер, эмоциялардын социалдык-типтүү мазмуну бекитилген [Батеева, 2004: 100-101].

Экинчи жагынан, автордун ниетине жараша нейтралдуу тил каражаттары конкреттүү текстте эмоционалдык, образдык, эстетикалык айлануу-сулары болушу мүмкүн [Шаховский, Сорокин, Томашева, 1998: 41].

В.И. Шаховскийге ылайык, «психический механизм эмоционализации работает на обоих уровнях – языковом и речевом, поэтому эмотивные единицы являются и средствами системы, языка, и средствами высказывания текста» [Шаховский, 2002: 60].

Биз дагы *эмотивдуулук* – булл эмоциялардын лингвистикалык берилиши деп ойлойбуз, тил системасынадагы жана контекстке да таандык болгон «прагматика-психологиялык-кептик категория». Мында контекст дана эмосемдердин актуализатору же жашыруун эмосемдердин экспликаторунун ролун ойнойт.

Бул ой-жүгүртүү тил бирдиктеринин эмотивдүү валентиги жөнүндө сөз кылууга мүмкүнчүлүк берет, ал маани жасоочу фактор болуп эсептелиши мүмкүн. Тилдик бирдиктердин эмотивдик мааниси контекстте адамдын эмоционалдык-мотивациялык процесстеринин таасири алдында калыптанат. [Шахов-

ский, 1986: 42-47].

Тексти калыптанган тилдик бирдиктерди тандап алуу жазуучунун эмоциялары менен аныкта- лаары белгилүү факт [Шаховский, Сорокин, Томашева, 1998: 40].

Башкача сөз менен, *эмоционалдуулук* көркөм текстке карата текстин авторунун тил сапатын аныктоочу болот, ал эми текстин *эмотивдүүлүгү* анын имманенттик мүнөздөмөсү [Ионова, 1998].

Биринчи учурда, эмоциялар нукура спонтандык мүнөздө болот, сезимдерди ачык көрсөтөт, демек, биз *эмоционалдуулук* кериктик. Экинчи учурда, эмоциялар атайын билдирүү мүнөздө болот жана кандайдыр бир дешгээлде коммуникативдик жүрүш- туруштун стратегиясын билдирет. Эмоциялардын мындай билинишин Т.В.Ларина *эмотивдүүлүк* деп атоону сунуштайт. *Эмоционалдуулук* сыяктуу эле *эмотивдүүлүк* коммуникативдик максаттарда кол- донулат, бирок алардын багытталыштары жана арналышы ар кандай. *Эмоционалдуулук* инстинктүү, ашдабагандык, пландаштырылбай пайда болгон эмоциялардан болуп көбүнчө субъектте фокустатат (б.а. өзү үчүн эмоциялар). *Эмотивдүүлүк* атайын, пландаштырылган эмоцияларды билдирип, объектке багытталат (б.а. башкалар үчүн эмоциялар [Ларина, 2004: 37].

Өнөктөштөрдүн өз ара мамилелеринин мүнөзүн жана баарлашуунун конкреттүү кырдаалын чагыл- дырган диалогдо гана тил өзүнүн эмотивдик потен- циалын толук көлөмдө билдирет, анткени, кептик өз ара аракеттенүү процессинде сүйлөөчү эмоционалдуу тил бирдиктерин тандоону жүзөгө ашырат, алар эмотивдик күчкө ээ болуп кепте ишке ашат [Агапова, 2004: 15].

Эмоционалдуулуктун глобалдыкка тегориясы бардык тилдерде бир нече статустарда берилген: фонетикалык, лексикалык, фразеологиялык, сөз жасоочулук, морфологиялык, синтаксистик, стилис- тикалык. Кепте бул категория эмотивдик категорияга айланаары белгилүү, ал адамдын эмоционалдык мүнөздөмөсүнүн системасын чагылдырат жана эмоционалдык коммуникациянын болушун мүмкүн кылат [Ионова, 1998: 5-6; 2005: 149].

Акыркы убактагы лингвистикалык эмгектерде «*эмоционалдуулук*» деп адамдын физиологиялык- психикалык абалы, ал эми «*эмотивдүүлүк*» деп эмоционалдуулуктун тилдик билдирилиши түшүнү- лөт: эмоциялардын тилдик берилиши эмоционал- дуулукту (психикалык феномен) эмотивдүүлүккө (тилдик феномен) айлантат, ал адамдын тилдигинин эмоционалдык мүнөздөмөсүнүн системасын чагыл- дырат жана эмоционалдык коммуникациянын болу- шун мүмкүн кылат [Яблокова, 2006: 7].

Эмоциялардын типтерин айрымалоого ылайык коммуникациянын эки түрү бөлүнөт: 1) *эмоцио- налдык коммуникация*, ал спонтандуу, субъектин ички эмоционалдык абалын билдирүүсү катары пландаштырылбаган, табигый эмоцияларды билди- рүү, ал баарлашуучунун жана курчагандардын реакциясын сөзсүз түрдө эске албайт; 2) *эмотивдик*

коммуникация, өз кезегинде, объектке багытталып жана стратегиялык максаттарда колдонулган, атайын, башкарууга жаткан эмоцияларды билдирет: мисалы, курчап тургандарга таасир кылууга, лоялдуулукту билдирүүгө, ак пейилди, болуучу жашжалдын алдын алууга; башкача айтканда алар социалдык функцияны аткарышат – адамдардын тигил же булл кырдаалды кабыл алуусуна таасир берүү [Ларина, 2004: 37].

Тилде эмоционалдуулукту билдирүү лингвисти- калык адабиятта таркаган *эмотивдүүлүк*, *экспрессив- дүүлүк*, *баалоолук* терминдери менен түздөн-түз байланыш.

Сүйлөп жаткандын эмоцияларынын, алардын тилдик берилишинин натыйжалуулугунун дешгээлин жана мүнөзүн аныктоо үчүн *баалоолук*, *экспрессивдүүлүк*, *интенсивдик* деген түшүнүктөргө кайрылыш керек.

Эмотивдүүлүк тилдин жана көркөм текстин үч базалык мүнөздөмөсүнүн бирөөсүн билдирет, тактап айтканда (когнитивдүүлүк, коммуникативдүү- лүк, эмотивдүүлүк) [Шипова, 2005: 8].

Эмотивдүүлүк – баалоолук. Көпчүлүк автор- лор бул эки түшүнүктү бирдей дешет [Ахманова, 1969; Лукьянова, 1986; Шаховский, 1987].

Башкалары, алар бири-бирине өз ара тыгыз байланышта болуп жана айкалышып, бири-бирине катмар болуп жатканына карабастан эмотивдүүлүктү баалоолук менен окшоштурбаш керек дешет [Блох, 1986; Телия, 1991; Астарян, 1995 ж.б.].

Биз, экинчи көз карашты бөлүшөбүз, анткени, баалоолук эмоционалдык да, рационалдык да боло алат деп эсептейбиз. Рационалдык баалоо, бааланып жаткан объекти же абалды сапаттын эки полюсу менен гана катыштырат. Ал эми эмоционалдык булл баалоого коннотативдик маанини киргизет, б.а. бааланып жаткан нерсеге кандайдыр бир эмоцио- налдык мамилени камтыйт. Эмоционалдык баалоо- нун спектри рационалдыктын спектринен кешири.

Баалоолук – жеке жана социалдык баалуулук- тардын системасы менен тыгыз байланышта болгон тилдеги баалоону билдирүү. Баалооэмоциянын ажырагыс жагы болуп саналат. Эмоционалдуулук дайыма баалоолук, ал эми баалоолук эмоционалдуу эмес болушу мүмкүн [Яблокова, 2006: 7-8].

Ошентип, *баалоолук* түшүнүгү эмоционал- дуулук менен коштолот жана эмоциялардын мүнөзү менен байланыш. Жалпысынан үч категорияны теш (эмотивдүүлүк, баалоолук жана экспрессивдүүлүк) тыгыз байланыштагы, айкалышкан бирок окшош эмес деп айтууга болот [Шипова, 2005: 8].

Эмотивдүүлүк – экспрессивдүүлүк. Тилде эмоциялардын берилишин эмотивдүүлүктүн жана экспрессивдүүлүктүн тилдик категорияларынын репрезентациясы менен байланыштырат. Бул катего- риялардын маңызы, семантикасы жана алардын катышын түшүнүү лингвистикалык адабиятта бир кырдуу эмес. Н.А.Резниковааны ишинде эмотив- дүүлүк, сүйлөөчүнүн өзүн билдирүүсүнө ылайык келген жана анын ойлорун, сезимдерин, баалоолорун

чагылдырган айтымдын бөлүгү катары трактовкаланат. Экспрессивдүүлүк, адресат капландуу максаттуу багытталган таасир берүүгө ылайык айтымдын таасир берүү күчүн күчөтүүнү камтыйт [(цит. Резникова, 2006: 5-6)].

Ошентип, *экспрессивдүүлүк* – тилдик бирдиктердин угуучуга таасир берүү жөндөмдүүлүгү, ал бирдиктерди тандоого жана кепте ишке ашырууга түздөн-түз мамиледе болот.

Эмоционалдуулук жана экспрессивдүүлүк категорияларын дифференциациялоо алардын жаратылышынын айрмасына негизделген: эмоционалдык элементтер тилде адамдын сезимдерин билдирүү үчүн кызматкылат, ал эми экспрессивдүүлөр – көркөмдүүлүктү күчөтүү үчүн [Волгина, 2006: 38].

Башкача сөз менен айтканда, *экспрессивдүүлүк* сүйлөөчүнүн кептин мазмунуна же анын адресатына мамилени билдирген коммуникативдик акта субъективдүү билдирүүнүн каражаты катары болууну камсыз кылган тилдин бирдиктеринин семантикалык-стилистикалык белгилеринин жыйыны катары түшүнүлөт [Шипова, 2005: 8].

Эмотивдүүлүк – интенсивдүүлүк. *Интенсивдүүлүк* – градуалдуулукту билдирген экспрессивдүүлүктүн, эмоционалдуулуктун, баалоолуктун чени. Интенсификация күчөтүүнүн дешгээлин көрсөткүчү катары, канчалык дешгээлде айтымдын экспрессивдик мазмуну предметтик-логикалыктан өйдө тураарынын сандык чагылдырылышы [Яблокова, 2006: 8].

Интенсивдүүлүктүн сандык мамиледе мүнөздөмөсү болуп «*интенсема*» кызматкылат.

Колдонулган адабияттар:

1. Батеева, Е.Ю. Роль библеизмов в формировании эмоционально-смысловой доминанты художественного текста [Текст] / Е.Ю. Батеева // Язык и эмоции: личные смыслы и доминанты в речевой деятельности: Сб. науч. труд. - Волгоград: ВГПУ, ЦОП «Центр», 2004. - С.98-107. -248с.
2. Волгина, Е.А. Структурно-семантические особенности вопросительных предложений в различных видах речи современного английского языка [Текст] / Е.А. Волгина // Слоvesность: традиции и современность. - Ростов-на-Дону: РГПУ, 2006. - С.37-39.
3. Ионова, СВ. Эмоциональная интерференция в тексте [Текст] / СВ. Ионова // Язык и эмоции: личные смыслы и доминанты в речевой деятельности: Сб. науч. труд. - Волгоград: ВГПУ, ЦОП «Центр», 2004.- С.118-129.-248 с.Телия; В.Н Механизмы экспрессивной окраски языковых единиц [Текст] / В.Н; Телия // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности.-М.: Наука; 1991. - С. 36-66.
4. Леонтьев, В.В. К вопросу об эмотивности сленговых номинаций лести в английском языке [Текст] / В.В. Леонтьев // Язык и эмоции: личные смыслы и доминанты в речевой деятельности: Сб. науч. труд. — Волгоград: ВГПУ, ЦОП «Центр», 2004. - С.47-58. - 248 с.
5. Хандамова, Э.Ф. Вербализация психоэмоциональных состояний в речевой деятельности [Текст]: Автореф. дис... канд. филол. Наук / Э.Ф. Хандамова. - Краснодар, 2002. - 22 с.
6. Шаховский, В.И. Языковая личность в эмоциональной* коммуникативной ситуации [Текст] / В.И. Шаховский // Филологические науки. - 2002 б.-№4.-С.59-67.

Рецензент: д.филол.н., профессор Найманова Ч.